

TANZİMAT DÖNEMİNDE GELENEKSEL EĞİTİM YAPISI

Tanzimat döneminde *biri*, Sıbyan Mektepleri, Medreseler ve Enderun Mekteplerinde verilen *Din Eğitimi* ile *diğeri*, kökleri 1773’de askerî okulların açılmasına kadar uzanan *Batı Metotlarına Göre Eğitim* ya da *Tanzimat Eğitimi* yanyana gerçekleşmiştir. Bu iki eğitim, zaman zaman karşı karşıya gelmiş, bazı durumlarda da iç-içe girdiği olmuştur. Yaygın Din Eğitimi kurumlarının başında gelen *cami*, *tekke* ve *zâviyeler* ile *kütüphaneler*, eski etkinliklerini aynen korumuşlardır.

Tanzimat döneminde Sıbyan Mektepleri, Medreseler ve Enderun Mekteplerinde verilen *Geleneksel/Dinî Eğitim*, şu ana kademe ve okullardan oluşmuştur:

Örgün Eğitim

Bu dönemde geleneksel eğitim veren başlıca okullar ve kurumlar şunlardır :

1. Mekteb-i Sıbyan

Mekteb-i Sıbyanlar, 5/6-11/12 yaşları arasındaki kız ve erkek çocukların birlikte öğrenim gördükleri temel okullardır. Öğrenim, yıllık sınıf sistemine göre değil, başarı seviyesine göre yapılırdı. Eğitimde disiplin temel bir ilke teşkil ederdi (Akkutay,1984:16).

1869 Nizamnamesi’nde bu okulların öğretim süresinin 4 yıl olduğu, hafızalığa çalışmak isteyen öğrencilerin, bir süre daha okulda kalabilecekleri (MUN, mad. 6) ve kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamlarının zorunlu olduğu (MUN, mad. 9) belirtilmiştir (Özalp ve Ataüinal,1977:549).

Sıbyan okullarında, çocuklar parasız okudukları gibi, parasız yer ve içerler, üstelik hem de elbise alırlardı (Koçer,1987:8). Bu okulların inşaat, tamir ve öğretmen masrafları, ilgili toplum tarafından karşılanmaktaydı (Özalp ve Ataüinal,1977:549).

1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi’nde “*Sıbyan Mektebi*” terimi kullanılıyorsa da, bunların Maârif Nezaretine bağlı olanlarına “*İptidâi Mektep*”, “*Mekteb-i İptidâi*”, “*Usûl-i Cedide Mektebi*”, bazan da halk arasında “*Taş Mektep*” denmektedir. Böylece ilgili Nizamname’ye göre Maârif Nezaretinde bağlı olan sıbyan okulları “*Umumi*”, Evkâf-ı Humâyun Nezaretine bağlı olanları da “*Hususi*

(*özel*)” şeklinde ikiye ayrıldı. Ancak bu ayırım, mekteplerin yönetimi bakımındandır, yoksa iki tür mektebin de yapım, onarım giderleri ile öğretmen maaşlarını, mektebin bulunduğu mahalle ya da köy topluluğu karşılamaktadır (Akyüz,1982b:109).

2. Medreseler

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde medreseler, birer örgün eğitim kurumu olarak, ilk öğretimden yüksek öğretime kadar, değişik kademe ve dallarda eğitim vermekteydiler (MEGSB,1985:1). Bu kurumlar, müderrislerin kadro derecesine göre; *İbtidâ-i Hâriç*, *İbtidâ-i Dâhil*, *Hareket-i Hâriç*, *Hareket-i Dâhil*, *Mûsıla-i Sahn*, *Sahn-ı Seman*, *İbtidâ-i Altmışlı*, *Hareket-i Altmışlı*, *Mûsıla-i Süleymaniye*, *Süleymaniye* ve *Dâru'l-Hadis* olmak üzere derecelere (medrese) ayrılmışlardı (Atay,1983:91;Koçer,1987:48).

Osmanlı medreseleri, bir *hukuk*, *ilâhiyat* ve *edebiyat* öğretimi yapan Fatih'in kurduğu *Sah-ı Seman*, diğeri *Dâru'l-Hadis*, *Daru't-Tıp* ve dört adet genel medrese ile öğretimde bulunan *Süleymaniye* olmak üzere iki şubeden meydana geliyordu.

Sultan Fatih'in medreseleri düzenlemesi, daha sonraki dönemler için örnek olmuş ve klasik Osmanlı medreselerinin düzeni olmuştur. Bu düzene göre medreseler (Katip Çelebi'nin derecelendirmesi) (Atay,1983:85):

- . 20 Akçeli (Hâşiye-i Tecrid),
- . 30 Akçeli (Miftah),
- . 40 Akçeli,
- . 50 Akçeli (Hâriç),
- . 50 Akçeli (Dâhil),
- . Sahn,
- . Kadı olunan medrese

olmak üzere, *yedi kademeye* ayrılmaktadır. Bu yedi kademeye ya da yedi tür medreseye, Hüseyin Atay, “*Sınıf* demek daha uygun olur.” demektedir (Atay,1983:98).

Diğer kaynaklarda da, medrese kademeleri şöyle gösterilmiştir (Atay,1983:87ve 98):

Kademeler		Bugünkü Karşılıkları
. Hâriç	20 Akçeli	İptidâiye/İlkokul
	25 Akçeli	
. Dâhil	30 Akçeli	Rüşdiye/Ortaokul
	35 Akçeli	
	40 Akçeli	
	45 Akçeli	
. Tetimme	50 Akçeli Hâriç	İdadî/Lise
	50 Akçeli Dâhil	
. Sahn(-ı Seman)	50 Akçeli	Üniversite

Taşköprülüzade'nin okuttuğu derslerin sınıf ve medreselere göre dağılımından ise medreselerin *sekiz kademeye* ayrıldığı anlaşılmaktadır (Atay,1983:100):

Kademeler	Bugünkü Karşılıkları
. 20 Akçeli (Hâşiye-i Tecrid)	
. 30 Akçeli (Miftah)	Lise
. 40 Akçeli (Hâriç)	
. 40 Akçeli (Dâhil)	
. 50 Akçeli (Hâriç)	Üniversite
. 50 Akçeli (Dâhil)	
. 50 Akçeli (Sahn)	İhtisas
. 60 Akçeli	(Doktora) (Atay,1983:99)

Atay, 20, 30 ve 40 Akçeli medreseleri, bugünkü *lise*; 40 Akçeli, Hâriç ve Dâhil medreselerini *üniversite* seviyesinde ve Sahn ile üstü öğretimini de *doktora* derecesinde kabul etmenin daha uygun olacağını söylemekte ve yirmili medreselerin veya tahsilin, bugünkü *ilköğretim* (ilkokul+ortaokul) derecesinde kabul edilmesinin daha doğru olacağını kaydetmektedir (Atay,1983:100).

Tanzimat döneminde ve öncesinde, *İslâm dini*, *İslâm hukuku*, *Edebiyat* öğretimi yapan genel medreselerin yanında, bazı ihtisas medreseleri vardı: *Dâru'l-Hadis*, *Daru't-Tıp*, *Dâru'l-Mesnevî*, *Dâru'l-Kuzat* ve *Dâru'l-Kurra* gibi (Ergin,1977:140-192).

1853'de kadı nâibi (vekil) yetiştirmek üzere, Meşihat'a bağlı *Muallimhâne-i Nüvvâb* açıldı. 1884'den sonra okulun adı, Mekteb-i Nüvvâb, 1910'da da Mekteb-i Kuzât oldu.

Medreselerin *Hâriç/İlkokul*+*Dâhil/Ortaokul* (*İlköğretim*), *Tetimme* (*Orta Öğretim*) ve *Sahn*(*Üniversite*) (Atay,1983:87 ve 98) olarak isimlendirilen kademelerinde çeşitli ders programları uygulanıyordu. Bu programlarda *eğitim seviyesine göre değişen* Sarf ve Nahiv (gramer/dilbilgisi) başta olmak üzere, Tefsir, Hadis, Akaid/Kelâm, Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Mantık, Belâgat gibi dersler yer alıyordu.

KLÂSİK OSMANLI MEDRESESİNDE ÇERÇEVE PROGRAM

Eğitim Olduğu Kademeleri/ Medreseler	Okunan Dersler	İlgili Bilim Dalı	Kaç Akçeli
1. Hâriç	a. Fıkıh (metin ve şerhleri)	Fıkıh	20-25 Akçeli

	Şerh-1 Ferâiz		
	b. Mutavvel	Belâgat	
	c. Şerh-1 Tevâli'; Şerh-1 Matâli'; Hâşiye-i Tecrîd	Akâid/Kelâm	
2. Dâhil	a. Miftah; Şerh-1 Miftah	Belâgat	30-45 Akçeli
	b. Telvîh, Tavzîh	Usûl-ı Fıkıh	
	c. Hâşiye-i Tecrîd; Şerh-1 Mevâkîf	Kelâm	
	d. Sadruşşerî'a	Fıkıh	
	e. Mesâbih; Meşârik	Hadis	
3. Tetimme	a. Şerh-1 Şemsiye	Mantık	50 Akçeli
	b. Şerh-1 Mevâkîf; İsfahânî	Kelâm	
	c. Hidâye	Fıkıh	
	d. Mesâbih, Buhârî	Hadis	
	e. Telvîh	Usûl-ı Fıkıh	
4. Sahn	a. Seçmeli Dersler		50 Akçeli
	b. Şerh-i Adûd	Akâid	
	c. Kâdı Beydâvî; Keşşâf	Tefsir	
	d. Hidâye	Fıkıh	
	e. Buhârî	Hadis	
	f. Şerh-1 Mevâkîf	Kelâm	60 Akçeli
	g. Hidâye; Şerh-1 Ferâiz	Fıkıh	
	h. Buhârî	Hadis	
	ı. Telvîh	Usûl-i Fıkıh	

Kaynak: Atay,1977:87 ve 99'dan uyarlanmıştır.

"Süleymaniye Sahnı"nda, *Tıb, Tabiiyat, Riyaziye ve Heyet* okutulurdu (Ergin,1977:100).

Sıbyan mektepleri ile medreselerin finansmanı (inşaat, onarım, öğretmen maaşları vb. giderler), tamamen *vakıf kuruluşlarınca* (Akkutay,1984:16) ya da ilgili toplum tarafından karşılanıyordu.

3. Enderun Mektebi

Osmanlıların büyük bir ilim merkezi olan Enderun (-ı Hümayûn) Mektebi, Sultan 1. Murat zamanında sarayda kurulmuştu (Pakalın,1946:538). Okulun amacı, hristiyan teb'adan devşirme Usûlü ile alınan yetenekli çocukları, gerçek müslüman, iyi ve güvenilir devlet adamı ve asker yapmak, sanatkâr ruhlu olanların yeteneklerini geliştirmektir. Devşirilen çocuklar, Acemi Oğlan adı altında, önce Türk aileleri yanına yerleştirilir ve burada tamamen Türkleştirilirdi. Bunlar, daha sonra *Acemi Oğlanlar* mekteplerine alınır, orada da askerî eğitimden geçirilirdi. Ancak bu askerî eğitimden önce, diğerleri de yeniçeri ocağına gönderilirdi (Koçer,1987:15-20).

Enderun mektebinde gençler (iç oğlanlar), Büyük ve Küçük oda, Doğancı Koğuşu, Şerefli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Odası ve Has Oda olmak üzere, altı eğitim kademesinde, 14 yıl *uygulamalı eğitim* görürlerdi (Pakalın,1946:538).

1292/1875 tarihinde Enderun Mektebi'nin Mekteb-i İbtidâiye'sinde, *Kur'an-ı Kerim, Ulûm-ı Dîniyye, Resâil-i Türkiye* ve *Ta'lim-i Sülûs* dersleri okutmaktaydı.

Mekteb-i İbtidâiye'den sonra yine branşlara göre eğitim devam ediyordu. Topkapı Sarayı Müzesi arşiv belgesi D 4783/3'e göre Mekteb-i Edebiyye'nin beş yıl olduğu anlaşılmakta ve ilk yıl, *Ulûm-ı Dîniyye, Kavâid-i Türkiye* ve *Hatt-ı Sülûs* ve son yıl da *Edebiyat-ı Türkiye, Farisî, Tarih, İnşâ/Kompozisyon, Hesab, Hendese/Geometri, Resim, Hatt-ı Sülûs* ve *Hatt-ı Rik'a* dersleri görülüyordu (Akkutay,1984:139-143).

Enderun mektebi, 1850 yılından sonra, İptidâisiyle birlikte Rüşdiye derecesinde bir mektep haline getirilmiştir. Daha sonraları bu Rüşdiyeye üç senelik bir özel sınıf ilâve edilmiş (Ergin,1977:23) ve sonunda bu mekteb, 1909'da kapatılmıştır (Akkutay,1984:19).

Saray içinde bulunan diğer okullar da *Şehzadegân mektebi* ile *Meşkhane*'dir. Şehzadegân mektebi, şehzadelerin eğitim gördükleri ilköğretim seviyesinde bir okuldu.

Yaygın Eğitim

Osmanlılar döneminde, belli başlı yaygın eğitim kurumları olarak, *camiler, tekke* ve *zâviyeler* ve *kütüphaneler* sayılabilir.

1. Camiler

Mescid ve camiler, müslümanların topluca ya da münferiden ibadet yaptıkları yerlerdir. Ancak camilerin ibadet yeri olarak kullanılmasının yanında, devlet müessesesi haline geldiği (İA,1960,C.8:42) âmme (kamu) idaresinde kullanıldığı (İA,1960,C.8:45) ve mahkeme yeri olarak tahsis edildiği (İA,1960,C.8:46) dönemler de olmuştur. Eğitim ve öğretim yeri olarak hizmet vermesi ise, devam etmektedir. Cami personeli olarak *imam, hatip, müezzin, vaiz* ve *hademe/kayımlar* görev yapmaktadırlar. Camilerde, hutbe ve vaazlarla, akaid (iman), fıkıh (ibadet) ve siyer (Hz. Peygamberin hayatı) gibi konularda, cemaata bilgi verilerek, *dinî eğitim* yapılmaktadır.

2. Tekke ve Zâviyeler

İslâm ahlâkının, tasavvuf ilminin öğretildiği ve uygulandığı yerler olan tekkeler, dini eğitim ve öğretim kurumlarındandır. İslâm dininin öğretilmesinde medreseler gibi, tekkelerin de önemli fonksiyonları olmuştur. Tekke (Farsça tekye)ler, müslümanlar tarafından "*tevhid inancı*"nı bütün insanlığa yaymak ve bu düşüncüyü gönüllere yerleştirmek için, vakıf esaslarına göre kurulmuşlardır.

Tekkelerden yetişenlerden *Ahmet Yesevî, Mevlâna Celaleddin-i Rumî, Yunus Emre, Erzurumlu İbrahim Hakkı* gibi nice büyük veliler, yaşadıkları çağa damgalarını vurmuşlardır. *Evranos Bey, Malkoçoğlu, Hüsrev Bey, Kara Şahin* gibi Osmanlıların meşhur akıncılarının birçoğu, tekkelerde yetişmiş eşsiz kahramanlardı. Hudut boyu tekkeleri, ayrıca komşu devletlerin vatandaşlarına müslümanlığı tanıtmak ve oralarda İslâmiyeti yaymakla da görevliydi. Tekkelerin bu bakımdan da hizmetleri büyük olmuştur (Kara,1990).

Tekkelerdeki *ahlâk eğitime*, aynı zamanda *tarikât* da denir. Dolayısıyla tekke (zâviye, dergâh, hangâh, âsitane)ye girip ders alan kişiye, *ehl-i tarik* (dersli, mürit); ders veren ehil ve kâmil zata da *mürşid* adı verilir. Tarikat, *insanın zikir ile yüce Allah'a kavuşması ya da her sözünde ve işinde, Allah'ın emir ve yasaklarına uyması* diye tanımlanmaktadır (Kara,1990 ve1998).

Son zamanlarda, yaklaşık yüz yıldan beri, tarikat ismi altında birçok yanlış şeylerin uydurulduğu, dinde cahil olanların, şeyh ve tarikatçı unvanı alarak, zikir ve ibadet yaptırmaya kalktıkları bilinmektedir. Bugün sahte, yalancı mürşidlere, müslümanları sömüren tarikatçılara (Kara,1990), dinî siyasete alet edenlere çok raslandığı gibi, Tanzimat döneminde de İslâm dininin kurum ve kurallarına uymiyarak faaliyet gösteren tekke (tarikât) ve şeyhler bulunmaktaydı (Kara,1991).

3. Kütüphaneler

Kütüphaneler, *umûmî, yarı umûmî ve şahsî* (özel) olmak üzere (Çelebi,1983) üç grupta toplanabilen birer eğitim ve kültür merkezleridir. Özel kütüphaneler dışında diğerleri, vakıf kuruluşlarınca tesis olunmuşlardır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlılarda kütüphanelerin çok yaygın oluşu, onların, ilme, kitaba, hatta kağıt ve yazıya çok değer vermelerinin bir göstergesidir.

Sonuç

Tanzimat döneminde *geleneksel eğitim, Sıbyan Mektepleri, Medreseler ve Enderun* mekteplerinde verilmiştir. *Yaygın Din Eğitimi* kurumlarının başında gelen *cami, tekke ve zâviyeler* ile *kütüphaneler*, eski etkinliklerini aynen korumuşlardır.

Bu dönemde, *İslâm dini, İslâm hukuku, Edebiyat* öğretimi yapan genel medreseler yanında, *Dâru'l-Hadis, Daru't-Tıp, Dâru'l-Mesnevî, Dâru'l-Kuzât ve Dâru'l-Kurra* gibi bazı ihtisas medreseleri, eğitim ve öğretim kurumları olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Sıbyan mektepleri ile *medreselerin* finansmanı (inşaat, onarım, öğretmen maaşları vb. giderler), tamamen *vakıf kuruluşlarınca* ya da ilgili toplum tarafından karşılanmıştır.

Osmanlıların büyük bir ilim merkezi olan *Enderun (-ı Hümayûn) Mektebi*, Sultan 1. Murat zamanında sarayda kurulmuştur. Okulun amacı, Osmanlı teb'adan devşirme usûlü ile alınan yetenekli çocukları, gerçek müslüman, iyi, güvenilir devlet

adamı ve asker yapmak, sanatkâr ruhlu olanların yeteneklerini geliştirmek doğrultusunda olmuştur.

Kaynaklar

Ahmet Çelebi, A. (1983). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. (Çev. Ali Yardım) İstanbul: Damla Yayınevi, No: 51.

Akkutay, Ü. (1984). *Enderun Mektebi*. Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 4.

Akyüz, Y. (1982). *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1982'ye). Ankara: AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi yayınları, No: 114.

—. (1991). Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Bildiriler). Ankara: Millî Kütüphane yayınları: 5.

Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitim Medrese Programları-İcazetnameler-İslahat Hareketleri*. İstanbul: Dergâh yayınları: 99.

Ergin, O. (1977). *Türk Maârif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.

Hazır, H. (1991). Tanzimat Fermanı'nın Anayasa Hukuku Açısından Tahlili *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Bildiriler). Ankara: Millî Kütüphane yayınları: 5.

İslâm Ansiklopedisi (İA) (1960). İstanbul: Maârif Basımevi, C. 8.

Kara, M. (1990). *Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh yayınları.

—. (1991). Tanzimat Dönemi ve Tasavvufî Hayat *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Bildiriler). Ankara: Millî Kütüphane yayınları: 5.

Kara, M. (1998). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh yayınları.

Kılıç, E. (1983). Yaygın Eğitim *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı yayınları, No: 91.

Koçer, H. A. (1987). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*. Ankara: Uzman yayınları: 1.

Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi, 1869 (MUN).

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı. (1985). *Türkiye'de Yaygın Eğitim*. Ankara: Halk Eğitim Serisi: 2.

Özalp, R. (1982). *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Özalp, R. ve Ataünal, A. (1977). *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Sırma, İ. S. (1991). Tanzimat Fermanının Tahlili *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Bildiriler). Ankara: Millî Kütüphane yayınları, No: 5.

Tanilli, S. (1976). *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*. İstanbul.